

VI.

A Tisza jobbparti mellékfolyóinak vidéke.

1. *Tarac-*, 2. *Talabor-*, 3. *Nagyág-*, 4. *Borsova völgy.*
5. *A Verhovina újkori települései.*

Máramaros egész északi részét tárgyaljuk ebben a fejezetben, kivéve a Tisza-völgyben, vagy annak közelében fekvő huszti és bocskói uradalmi falukat, valamint azokat a Kúncsalád birtokában lévő Nagyág és Talabor közé eső helységeket, amelyek földrajzilag is inkább a Tisza völgyéhez számíthatók s életük is inkább ahhoz igazodott.

A Tisza jobbparti mellékvölgyei csak a XIV. század közepén kezdtek benépesülni. A birtokosok a folyók mentén felfelé terjeszkedtek a megye központjából kiindulva. A Kárpátok északi lejtőiről áttelepített rutének is először a folyók torkolatához közelebb eső részeken telepedtek meg, a folyók felső szakasza melletti faluk többnyire újkoriak. Érthetővé teszi ezt vidék földrajzi jellege: földművelésre még alkalmatlanabb a táj, mint a megye középső és déli részein. A Kárpátok belső, harántirányú vonulatai messze lenyúlnak a medence belseje felé s a nagy csapadékú havasokról bővizű és hosszú folyók rohannak a Tiszába. A széles, nagy hegyhátakon kitűnő legelőket talált a juhász, míg a folyók alsó szakaszán mocsárerdők, parti tölgyesek a disznótenyésztésre adtak alkalmat.

A betelepülést és a birtoktestek kialakulását s ezzel kapcsolatosan a társadalmi rétegződést vizsgálva folyóvölgyenként haladunk, kezdve a szigeti járáshoz tartozó Taracvölgyön s nyugat felé haladva a Verhovinával fejezzük be.

1. A tavaszi áradásokkor sok törmelék, fűvényt borít partvidékére a Tarac, sőt néha még házakat is elragad magával. Vidéke nem csábít településre. Így érthető, hogyha a középkorban csak a Dombó alatti szakaszán álltak faluk: mellék-patakjai völgyét is számítva, tizenegy. A messze északi Brusztura csak a XVII. században keletkezett¹.

¹ 1638. NRA 1436:45. A szláv Dombó helyneveket Kniezsa I. szerint a XI. sz. közepe előtt vette át a magyarság (i. m. 372.). Ez a Dombó a XVI. sz.-ban tűnik csak fel, semmiesetre sem Árpád-kori.

Az egyetlen Kőkényes visel magyar nevet, de első fel-tünésekor a szláv „Tornova” alakban említik.² A többi helység neve szláv. Nem valószínű tehát, hogy a magyar lakosság megelőzte volna, ezen a számára semmiképpen sem megfelelő vidéken, a XIV. század közepén megjelenő és itt elhelyezkedő szláv vlach telepéseket. Legkorábban Nereznicéről hallunk: a királyi birtokon megtelepedett falu kenézségét Lajos 1371-ben Sándor, János, István, Miklós testvéreknek, Szaniszló ungi vajda fiainak adja. Látni fogjuk, hogy Szaniszló vajda a Dolhiti család legrégebbi ismert férfiági őse.³ Nem maradt sokáig a vajdafiúké, mert 1389-ben Nereznicét, Irholcot, Kőkényest és a Talabormenti Uglyát Aprusa fiai Erdő és Gerhes oláhok kapták Zsigmondtól.⁴ Ekkor már nem kenézség, a Szaploncai-rokonsághoz tartozó Aprusa-fiúk nemesi joggal kapják. A Dolhai ősök elvesztett kenézségükért bőséges kárpótlást találtak az éppen ekkor szervezett borsovavidéki uradalmukban. A Tarac melletti legelső falu Kirva s szemben vele a jobboldalon Bélavár. Mindkettő a Kirvai-család birtokában tűnik fel 1373-ban, illetve 1415-ben.⁵ Aprusa fiai legelőször Irholcot adták „szeretettől” Mihály fiainak, Péternek és Tatamérnak.⁶ Ez az adományuk indította), el a XV. század egyik legnagyobb máramarosi birtokszerzőjének felfelé ívelő pályáját. Tatamér — más néven Tatul — egymásután szerzi meg Técsőpatakát a Komlósiaktól és Vajnágiaktól (1410)⁷ s még abban az évben Kőkényes, Uglya és Nereznice felét a Kőkényesdiektől (Aprusa unokájától, Erdő

² 1389. Tört. Tár 1909. 4. A név jelentése megegyezik a magyar Kőkényessel.

³ Mih. 64. Az oklevél Felsőnereznicét mond. Mivel azonban 1600 előtti adatunk (16 oklevél) csak egy Nereznicéről tud s a mai Alsó- és Felsőnereznice (két külön község) megkülönböztetve csak 1600-ban tűnik fel a dikális összeírásban, kétségtelen, hogy e Felsőnereznice név a mai Alsónereznicére vonatkozik. Annál is inkább, mert az oklevél szavai szerint „secus fluvium Taraz” fekszik, ez pedig csak a mai Alsónereznicére érvényes. A Felső jelzőnek itt éppen úgy nincs megkülönböztető jellege, mint az 1453-ban egyetlenszer e néven szereplő Kis-szacsal Kis jelzőjének (v. ö. 69. l.). Amint sohasem volt Nagy- és Kis-, csak egy Szacsal, úgy nem volt a XIV—XV. sz.-ban Felsőnereznice, csak a mai Alsónereznice. A Dolhai-ősökre v. ö. Turul XI. 75. és 78. Petrovay sem ezt az oklevelet, sem Miklóst nem ismeri.

⁴ Tört. Tár, 1909. 4., 6.

⁵ 1373. Mih. 71. L. o. lt. Metal. M. 33. 1378. Mih. 73—4. Bélavár: 1415. Teleki I. XX. II. 4.

⁶ 1404. Iványi Tel. 75. Teleki I. XX. I. 18. Iktatásuk 1406. Mih. 139—40. L. o. lt. 21. Iványi Tel. 81. Teleki I. XX. I. 22.

⁷ Mih. 163—4.

fia Sándortól).⁸ 1415-ben Kirvát és Bélavárat veszi meg a Kirvaiaktól a Kökényesdiekkel és Bedőháziakkal közösen.⁹ Négy év múlva megkapja a Bedőházi Vánc halálával a királyra szállt részt e két faluban.¹⁰ 1418-ban Gányát szerzi meg, amely csak néhány éve lett az Urmezeieké.¹¹ Katonai érdemeiért a következő évben megkapja Zsigmondtól az értékes Turacközt s a Tarac folyót, mindkét partjával, „a lakatlan erdőkkel” egészen Gányáig.¹² A század huszas éveiben tehát az egész Taracvölgy Tatulé, az egyetlen Nyágova kivételével, sőt a Talabor völgyében is két falvi vallja őt földesurának: Uglya és az 1420-ban vásárolt Darva fele.¹³ Tatul fia, Mihály, a Tisza felső völgyében szerez ehhez néhány falut (Karácsonfalva, Bocskó, Lonka). Halálával, 1490 körül, az óriási kiterjedésű birtok a szerencsésen terjeszkedő Dolhaiakra száll.¹⁴

Minden bizonnyal a Dolhaiak telepítették a XVI. század második felében a Tarac mellett Dombót és Kalinfalvát, amely aztán a hat Tarac melletti faluval együtt a kirvai uradalmukat alkotta. A kirvai jószág 1569-ben Dolhai Imre egyetlen leányával, Ilonával, annak férjére Ruzskai Kornis Gáspárra, Husztvár főkapitányára szállt.¹⁵ A Kornisok szállatták meg a század végén a Nereznicénél a Taracba ömlő patak mellett Felsőnereznicét s a következő században a Dolhai család egy másik ága ugyanazon patak mellett feljebb Széleslonkát.¹⁶ A Tarac felsőfolyása menti Brusztura és a jobbparti Teresei patak menti Tarass vagy Tereselpatak falucska Széleslonkával egy évben és egy oklevélben tűnik fel 1638-ban. Mivel a legkésőbbi dicában nem szerepel, nyilván. 1605 és 1638 közt telepítették. Ez a há-

⁸ Iványi Tel. 88. Teleki I, XX. I. 28. Iktatásuk 1411. Iványi Tel. 102. Teleki I. XX. I. 27., egyezségük Iványi Tel. 100. Teleki T. XX. I. 34.

⁹ Iványi Tel. 127. Teleki I. XX. II. 4.

¹⁰ Iványi Tel. 144, 145. Teleki I. XX. I. 60., 61.

¹¹ Mih. 217—8. L. o. lt. Bercs. IV. 23. B. L. o. lt. 5. Teleki I. XX. I. 56.

¹² Teleki I. XX. I. 60. Taracközre Perényi XXX. 10. és Iványi Tel. 149. Teleki I. XX. II. 2.

¹³ Nyágova az Urmezeieké (Mih. 239—40. L. o. lt. 39.). Darvára Mih. 253—5. L. o. lt. 67.

¹⁴ A Tatul örökségért a Dolhaiak, Drágfiak és Urmezeiek pereskednek. 1492. Iványi Tel. 361. Teleki I. XX. II. 75. 1495-ben a Dolhaiakat iktatják. Mih. 608—10. L. o. lt. Stat. D. 45. V. ö. Turul XI. 167—70.

¹⁵ Dombó 1549-ben Dolhai Imre kezén. (L. o. lt. Prot. III. 155.) Kalinfalva 1569-ben, a Dolhai Imre javainak Kornis kézre jutásakor. (NBA 1685: 3.) Feltűnő, hogy a kirvai jószág 1551. és 1553. évi felsorolásakor nem említik. Valószínűleg 1553. és 1569. közt szállották meg. (1551. L. o. lt. Stat. D. 2. 1553. L. o. lt. 14. F. 2. Teleki I. XX. III. 76. és 80.)

¹⁶ Felsőnereznicéről az 1600-as dica, Széleslonkáról az 1638. évi NRA 1436: 45.

rom utóbbi falu a Dolhaiaktól a Bölsei Budai család, a vidéknek a XVII. század második felében legnagyobb birtokosa kezére került.¹⁷ A Tarac mellékága mellett, Brusztura magasságában Mokra szintén Dolhai-telepítés, de igen jelentéktelen helység lehetett, mert 1638. évi említése után többet nem hallunk róla; még az 1715—20-as összeírás sem említi. Lakossága, úgy látszik, elhagyta s csak a XVIII. században telepítette újra meg a kincstár német és orosz telepeseikkel két falunak (Német és Oroszmokra) alapításával.¹⁸

Még egy faluról kell a Tarac mellett megemlékeznünk: a jobbparti Nyágováról. A XIV. század végén települt termékeny, de árvizektől látogatott helyen. 1415-ben királyi adományból a Talabor- és Nagyág-völgyben birtokos román eredetű Urmezeiek kezébe került, akik négy év múlva a falu felét Vlád fia Simon kenéznek és rokonságának ajándékozzák; azt a felét, amelyben kenézmódra eddig is lakott.¹⁹ A XV. században, úgy látszik, az egész falu a Nyágovai családé — a kenézek leszármazottaié — lesz, de mert ezek nem akadályozhatják meg a, Pogányok 1504. évi bevezetését, ettől fogva a Pogányok jobbágyfalva. A Nyágovaiakról többet nem hallunk. Még az sem valószínű, hogy a földesúr szolgálatában álló kenézek lettek volna ismét, 1530 óta ugyanis iudex-e van a falunak, kenézről nem szól egy forrásunk sem.²⁰

Az egész Tarac-vidék jobbágylakossága — nemesek Kökényesnél és Irholcnál északabbra sohasem laktak — rutén. A déli rész nemessége a középkorban román (Tatul), az újkorban csak a már magyarnak számítható Dolhaiak egyik itt lakó ága nemes. Egytelkes rutén nemesség itt nem alakult ki, mint a Talabor és Nagyág mentén több faluban. E déli taracvölgyi faluk — Irholc, Kökényes, Nagykirva és a Bélavár helyén álló Kiskirva — jobbágyságában a XVII. századi nevek a középkorban feltételezhető nagyszámú magyarra engednek következtetést.²¹

2. A Tarac völgyéhez hasonlóan, a Talabornak is csak a némileg kiszélesedett, vizenyős, mocsárerdős déli szakaszának partvidéke népesült be a középkorban. A völgy lejtésének hirtelen csökkenése következtében a folyó Kövesligettől sok ágra oszlik, szigeteket épít a hegyekből hozott törmelékéből s tava-

¹⁷ 1649. Lyc. és L. o. lt. Stat. B. 115. V. ö. Turul XI. 174.

¹⁸ Egyszer említenek egy Budai kézre került Ujfalut. Ilyenű helység ott nincs, ez talán vonatkozhatok Mokrára. L. o. lt. Stat. B. 115.

¹⁹ 1415. Mih. 201—3. L. o. lt. Stat. E. 14. és V. 233. 1419. Mih. 239—40. L. o. lt. 39. Teleki I. XXIII. II. 21.

²⁰ Nyágovai birtokosokra: 1479. L. o. lt. 33. Pogányokra 1499. L. o. lt. Stat. P. 286. 1504. u. o. P. 166. és 167. L. o. lt. 4. Dicák.

²¹ Lásd erről az Adattárat.

szi áradásaival sok kárt okoz a parti falukban. A Taracéval összehasonlítva völgyének alsószakaszát, ezé lényegesen szélesebb, földművelésre alkalmasabb.

A tiszamenti magyarság felfelé húzódó csoportjai Kövesliget vonaláig jutottak el a Talabor mentén. A falvaknak a jobbágynevei itt délen sokkal több magyar elemet árulnak el, mint akár a Felsőtisza, akár a Tarac vidékén. Bár aligha lehet vitás, hogy a XVIII. századi összeíráskor már régóta rutén volt a magyar képzésű családnevet viselő darvai, csománfalvi vagy vajnági jobbágy, mégis joggal tehetjük fel azt, hogy a település első rétegében a magyar felülmúlta a rutént s még a XV. században is — a családnevek kialakulásának korában — számuk egyenlő lehetett.²² Ettől a rutént megelőző magyar rétegtől származik Urmező, Kövesliget, Ötvösfalva neve. A XIV. század közepén erre a magyar rétegre települt román birtokos vagy kenéz és rutén parasztok tömege végül is nyelvileg egyöntetűen ruténné tette az egész területet. A környék első birtokosa Aprusa fia Erdő és Gerhes, mint mondtuk, a Talabor völgyének is ura a XIV. század végén. Itt Uglya az övék Zsigmond 1389. évi adománya óta. A falut még a királyi uradalom hívta életre. Az Aprusa fiúk Uglyát választották lakóhelyül s tőlük ered az azóta is birtokos Uglyai család, amely a XVI. században már különféle neveken élt itt. Uglya felét 1410-ben megszerezte a gyorsan emelkedő Irholci Tatul.²³ Nem sokáig marad az övé, tíz év múlva egy részét visszaajándékozta, aztán el is tűnik Uglyáról.²⁴ Ettől kezdve mindig az uglyai román — de bizonyára gyorsan oroszosodó — nemesség a falu birtokosa. Egy 1439. évi oklevél szavai szerint a „többi máramarosi oláh módjára és hasonlatosságára” rendelkeznek birtokukkal.²⁵ Ha kenézségre nem is, de még mindig bizonyos kötelezettséggel járó, feltételes birtoklásra lehet ebből a kitételből következtetni. A kenézségtől ezt a fél-nemesi jogot az különbözteti meg, hogy a király nem saját, hanem az ő birtokuknak tekinti a falut, külön megerősítés nélkül elismeri öröklésüket s módot nyújt arra, hogy máshol is terjeszkedjenek.²⁶ Az Uglyaiak résztvettek a Dózsa-felkelésben, ezért jószágvesztésre ítélték őket

²² U. o.

²³ 1389. Tört. Tár 1909. 4. és 6. 1410. Iványi Tel. 88. Teleki I. XX. I. 28. Az uglyai nemességre v. ö. Mih. 311.

²⁴ 1420. Mih. 249—50. L. o. lt. 70. és u. o. Stat. V. 219.

²⁵ Mih. 310. Egykori oláhságukra jellemzők a következő személynév: Brathur, Havrilla, Balk, Jakcsó, Litvaj, Erdő stb. (1419. Mih. 237. L. o. lt. 38.)

²⁶ Írásos emlék, amely a kenézből földesúrrá lett románok fél-nemesi jogait elsorolná, nincs, de a tények szerint volt ilyen átmeneti állapotuk a tényleges nemessé válás előtt.

s javaikat Barilovics Miklós huszti sókamarás (délszláv regálebérlő!) kapta. Az iktatást azonban megakadályozták az Uglyaiak s a birtok az övék is maradt. A falu szűk kerete köze szorult uglyai nemesség a XVIII. század elejére már egészen kitöltötte a falut.²⁷

A szomszédos Kricsfalva keletkezését a XIV. század közepére tehetjük: a névadó Crich 1375-ben még élt. Ekkor történt, hogy a megye vezetősége előtt Crich Iván és fia Szaniszló Kricsfalva malmát és kenészségét kétszáz forintért zálogba adták Sztoján Jánosnak azzal a megjegyzéssel, hogy mindaddig, míg az összeget vissza nem térítik, meghagyják Sztojánt a kenészség és minden tartozéka zavartalan birtokában.²⁸ Mivel Krics nem tudta visszaváltani, Sztojáné maradt a kenészség. Fiait 1398-ban iktatták Kricsfalva és Darva birtokába a bizonyára rokon Kricsfalvi Tatamér és annak fia György oláhokkal együtt.²⁹ Az oklevél szavaiból kiderül, hogy ekkor már birtokosok; a kenészségre nincs célzás. Tőlük ered a máig birtokos Kricsfalussy és — feltehetőleg Sztoján János Sztojka nevű fiától — a Sztojka család. Ez utóbbinak egyik ága a XVIII. században bárói címet nyert.³⁰ A kricsfalvi nemesek a szomszédos Darván és Csománfalván is birtokosok s részben bizonyára az ő telepítésük Kalocsamező is a Talabor felsőfolyásánál. Kricsfalván elszaporodva nemesi községgé alakították a falut.³¹

Darva és Csománfalva a Kricsfalvi rokonok kezén tűnik fel, kenézi korszakáról nem tudunk.³² Darva felét Irholci Tatunak, másik felét Dulfalusi Iván fiainak adták el 1420-ban összesen 660 forintért, de a következő évtizedekben megint birtokosai egy részének. Ekkor egymásközt pereskednek érte. Csománfalván a század elején a kricsfalviakkal rokon, ott élő román családról is hallunk, amely a faluról nevezi magát, de 1443 óta valószínűleg teljesen a Kricsfalviaké lett.³³ Az újkor

²⁷ 1720-ban 36 nemesi sessiót számlált s egyetlen jobbágyit sem. CR. Barilovicsra 1514. B. o. lt. Stat. B. 31.

²⁸ Docum. 259—60. L. o. lt. Stat. S. 218. prot. XVIII. 115. A Docum. közlése a malmot kihagyja az oklevél szövegéből, bár a másolati protocollum szerint benne áll.

²⁹ Docum. 501—2. B. o. lt. Stat. S. 12. prot. XVI. 244.

³⁰ Nagy Iván X. 873.

³¹ 1720-ban 40 nemesi sessio van, jobbágyi egy sem. CB.

³² 1398. Docum. 501—2. (v. ö. 29. sz. jegyz.) és 1399. Docum. 516—8. L. o. lt. Stat. D. 211. Kenchen-i Tatamért és fiait Györgyöt és Sándort, nemes Musát asszonyt és fiát Drágot iktatják. A kricsfalviakkal való rokonságukat kricsfalvi és darvai egy évvel korábbi iktatásuk igazolja (v. ö. 29. sz. jegyz. és Docum. 517. 1. sz. jegyz.). 1415-ben a Sztojkeké (Iványi Tel. 539. a Sztojka levéltár egyik oklevele alapján).

³³ Musát asszony fia Drág királyi ember 1405. 1412. és 1420. évek

ban mindkettő a Kricsfalusiak és Sztojókák rutén jobbágyfalva.³⁴ Az egymás közelében fekvő talabormenti faluk legészakabbika Kövesliget, a XIV. század vége felé keletkezett. 1403-ban Balk testvére, Máramarosi János „oláh” kapta ideiglenes birtokul, 1415-ben pedig az Urmezeiek. De már ekkor élt ott egy róla nevezett birtokos család, amely ettől kezdve folytonos pereskedésben állt a nagybirtokos Urmezeiekkel.³⁵ Ez utóbbiak kihaltával örököseik szerezték meg a falu tekintélyes részét, de a nagyobb rész a Kövesligeti családnak maradt. Kricsfalvához és Uglyához hasonlóan itt is szépszájú helyi kisenemesség alakul, amely a Kövesligeti családnak szélágazásából keletkezik (Panyko, Riskó, Román).³⁶

A Verhovinán nagyarányú telepítési munkát végző Bilkeiek és a Talabormentén felfelé terjeszkedő kricsfalvi nemesek közös telepítése a középkor legészakibb, a benépesült alsószakasztól nagyon távol eső faluja: Kalocsamező. Bizonyára a század közepén ültették meg orosz; jobbágyokkal. Első ízben 1463-ban találkozunk nevével, mikor Bilkei Sándor két veje, Ilosvai Karácsony László és Veresmarti Palko fia Ivasko öröklők.³⁷ A mai két Kalocsa közül kétségtelenül a délit, Ókalocsát, kell érteni rajta. A század végén már csak a kricsfalvi, kövesligeti családok birtokrészeiről hallunk, valószínűleg megvásárolták a Bilkei örökösök részeit.³⁸ Kalocsa felett a XVI. század második felében keletkezett Szinevér. Alighanem Kornis Gáspár alapította. Első említésekor már tekintélyes nagy falu, tizenegy birtokos: Kornis örökösök meg kövesligeti, kricsfalvi és bereznai családok osztoznak rajta.³⁹ Felsőszinevér vagy Szinevér-Polyána a XVII. század végén keletkezett, 1715-ben nyolc jobbágyot írtak össze benne.⁴⁰

ben, 1443-ban tiltakozik, mert Kricsfalvi László elfoglalta tőle Csománfalvát. (Mih. 131, 182, 251., ez utolsóból tudjuk, hogy apját Radul fia Sztánnak hívták. 1443. Lyc. 1453. Lyc.)

³⁴ Dicák.

³⁵ 1403. Lyc. 1415. Mih. 201—3. L. o. lt. Stat. E. 14. és V. 233. A kövesligeti perre 1419. L. o. lt. 25. 1449. u. o. 59.

³⁶ A Kövesligeti családra 1485. Mih. 575—6. L. o. lt. Prot. IV. 28. 1487. u. o. II. 217. 1505. L. o. lt. 30. 1720-ban 30 jobbágy- és 20 jobbágytalan nemessessiót számoltak. CR.

³⁷ L. o. lt. Stat. I. 80. Feltűnő, hogy Bilkei Sándor javainak 1460. évi felsorolásában megtalálunk minden más 1463-ban említettet, csak Kalocsát nem (u. o. I. 75.). A század közepénél nem lehet korábbi, de alig lehet, hogy csak 1460 és 1463 közt települt volna.

³⁸ 1496. L. o. lt. Stat. D. 223. 1502. u. o. Prot. parv. 145. Fényesnél még csak egy Kalocsáról van szó, Pestynél (1864) Kalocsa Láz (Ókalocsa) és. Kalocsa Horb szerepel. Az utóbbi XIX. sz.-i telepítés.

³⁹ 1600. dica.

⁴⁰ Egyúttal első említése CR.

A Talabor alsófolyása menti huszti uradalmi faluk, Dut falu és Talaborfalu közelében, amelyeket már a Tisza völgyéről szólva megtárgyaltunk, említenek egyetlen évben kétszer egy Monyorós nevű helységet, mint a talaborfalvi kenézcsalád birtokát.⁴¹ Még a középkorban beleolvadt valamelyik közeli faluba, többé nem hallunk róla.⁴²

A Talabor-völgy, mint láttuk, sok nemesfalut számlál, elmentében a Taracéval. A nemesek itt is, mint Kaszóban, vagy a Visó, Iza mellékén a régi kenézek leszármazottai. A jobbágy falvak lakossága a három nemesi falu, Uglya, Kricsfalva és Kövesliget mellett családjainak birtokait műveli. Népiség szempontjából: a Kövesliget vonalától felfelé keletkezett néhány falu kezdettől fogva tiszta rutén, a tőle délre esőkben feltételezhető középkori magyarság pedig a XVI—XVII. században beolvadt a kívülről is erősen gyarapodó rutén többségbe. Az eredetileg román nemesség rutén népével való együttélés által eloroszosodott, egyesek, de csak kevesen, azonban magyarrá lettek.⁴³

3. A Nagyg völgye Berezna vidékétől aránylag széles mocsaras. Ez a déli szakasza a XIV. század első felében kezdett bényesülni kenéztelepítés által. A beregi oláh vajdának Karácsonynak fiai: Szerecsen, Miklós, Bálint és Lukács 1350-ben kapták Lipcse és Szelemező (a mai Herincse) „oláh falukat” Nagy Lajostól kenézi feltételekkel.⁴⁴ Mivel a faluk lakói kezdettől magyarok és a náluknál nagyobb tömegben észak felől behozottak rutének, nyilvánvaló, hogy az „oláh” jelző nem a népiségre, hanem az életformára vonatkozik.⁴⁵ Az oklevél felhívja az ott lakó és az oda letelepülendő népeket, hogy fogadják el kenézükül Karácsony fiait és azok utódait. Ha ilyen határozott utalás történik arra, hogy nem saját népeikkel helyezkedtek el, hanem utólag gondoskodtak a gyér lakosságú faluk betelepítéséről, bizonyos, hogy a letelepülésre vállalkozók a szomszédos Galíciából áthozott rutének voltak.

Máramarosnak ez a része, a Nagyg és a beregi határ közelében folyó Borsova vidéke aránylag korán benépesült. Látni fogjuk, a Nagyg mellett már 1500 előtt nyolc falu állt, holott

⁴¹ 1485. Mih. 571—5. L. o. lt. Stat. I. 31. és határjárása Mih. 573—5. L. o. lt. Metal. M. 16.

⁴² A határjárás szerint Talaborfalva, Uglya és Kricsfalva határos vele.

⁴³ A nacionalizmus kora előtti évszázadokban természetesen nehéz a kétnyelvű nemességet nemzetiségileg különválasztani és magyarnak vagy oroszoknak minősíteni. Életformájuk a magyar nemesekéhez, hasonló, de maguk görög hitűek.

⁴⁴ Mih. 29—30. v. ö. 16. l.

⁴⁵ V. ö. 16. l.

ugyanakkor a Tiszának éppoly hosszú felsőszakaszán Lonka felett az egyetlen Rahó keletkezett. A két folyó mellékének természeti viszonyai nem magyarázzák meg a nagy különbséget. Ezt csak az a tény teszi érthetővé, hogy a rutén betelepülés első hullámai nyugat felől érték Máramaros földjét. A Kárpátok külső lejtőin rutének laktak a Tisza felső völgyének meghosszabbításába eső Tatárhágó vidékén éppúgy, mint a Verhoviától északra Turka környékén. Mégis nem egyszerre lepték el beszivárgó csoportjaik a megye területét, aminthogy nem is a határtól befelé kezdték benépesíteni, hanem fordítva, a Tisza felől a folyóvölgyek mentén felfelé.⁴⁶ Nem a túlnépesedett galíciai falvakhoz való közelség vagy távolság, hanem a munkáskezekre szoruló máramarosi tájak gazdasági és társadalmi érettsége határozta meg a rutén betelepülés idejét, irányát és utódját. Az ország belsejéhez, sűrűn lakott vidékekhez közelebbi máramarosi tájegységek előbb értek a fejlődésnek arra a fokára, hogy népességüket fokozni kellett, mint az elhagyott, a megye társadalmi életének központjaitól távoleső Felsőtiszta vagy Taracvölgy. Bereg előbb népesült be, mint a Nagyág völgye, ez viszont megelőzte a Talabort és így tovább.

A Bereg felől érkező XIV. század közepi rutén települési hullám lerakódására döntően éppen Karácsony vajda fiai halottak. A beregi Bilkén laktak, mind Beregben, mind Máramarosnak e nyugati részén több falu kenézése volt az övék, tehát — hozzátehetjük — több, falunyi rutént telepítettek le. Lipcse és Szelemező kenézése az övék maradt akkor is, mikor a moldvai Szász fiának, Jánosnak adta Zsigmond a falúk földesuraságát ideiglenes birtokul 1403-ban.⁴⁷ Két év múlva már az Urmezeieket iktatták nemesi jogon.⁴⁸ A máshol is birtokos, bizonyára máshol tartózkodó és máshol elfoglalt Urmezeiektől a vajda unokái és azok fiai el akarták foglalni a maguk számára a két falut s e miatt az Urmezeiek kihaltáig állandó a surlódás köztük. Mint Konyhán a kenézek és a nemes földesurak közt a XV. század közepén, itt évtizedekkel korábban folyt hasonló per a nemes és a várnagy alatt katonáskodó, hányadoszolgáltató kenézcsalád közt. Egyik oklevelükből értesülünk a Bilkeiek birtoklásának feltételeiről: a két falu kenézéséért évente húsz berbécset vagy disznót kell adniuk a királynak — helyesebben a huszti várnagnak a vár élelmezésére — és a királyi hadjáratokba a két falujuk után egy lándzsást kell

⁴⁶ A rutén letelepülésnek az egykori gyepűtől a Kárpátok gerince irányában való terjeszkedését már Hodinka megjegyezte (i. m. 71—2.). Ugyanő állapította meg, hogy a máramarosi oroszok a galíciai huculok rokonai. (73.)

⁴⁷ Lyc.

⁴⁸ 1405. Mih. 185—9.-ban hivatkoznak az iktatásukra. (187.)

küldeniük, amint megérkezett a hadbahívó parancs. Ennek fejében az övök a jobbágyok jövedelme. Most az Urmezeieké lett a két falu, még pedig minden feltétel nélkül. 1412-ben azt mondták, hogy a faluk „verum dominium”-a az övök Zsigmond 1405. évi adományozása következtében. Perükben az országbíró úgy döntött, hogy az örökös kenézség minden jövedelmével maradjon a Bilkeieké továbbra is, de a királyi jog az Urmezeieket illeti. Az Urmezeieknek ez a döntés nem tetszett, de ellenkezésük mit sem változtathatott az ítélet érvényén.⁴⁹ 1412-ben, még a döntés évében beiktatták a Bilkeieket a két falu kenézségébe, nem törődve az Urmezeiek ellenmondásával.⁵⁰ Ezek nem nyugodtak bele a már egyszer megszerzett két falu jövedelmének elvesztésébe s mivel a homályosan nekik biztosított „királyi jog” nem elégítette ki őket, kérték a két falu birtokába való iktatásukat.⁵¹ Ez meg is történt, ellenmondás nélkül, de a Bilkeiek mégsem veszítették el a két falut, sőt ellenkezőleg kenézségükről többé nem hallunk.⁵² A következő évtizedekben már valóságos birtokosai lettek a falu egy részének, a másikat az Urmezeieknek hagyván. Jellemző, hogy az 1449. évi osztozkodásukról szóló oklevélben, amely szerint két Urmezei és kilenc Bilkei egyezkedik az egész Herincséről és lipcsei birtokrészükről, már semmiféle birtokjogi eltéréstől sincs szó.⁵³ Tehát most a Bilkeiek — az 1419-ben kenézségbe iktatottak közül többen: Sándor fia István, Bolond Péter, másik Péter fia János és Drágus fia Gorzó szerepel az 1449-ben osztozkodók közt⁵⁴ — már éppen olyan nemesi birtokosok, mint az Urmezeiek, de a falukon osztozniuk kell azokkal.

⁴⁹ 1412. Mih. 185—9. Gorzó 18. és 19. Mihályi ebből azt olvasta ki, hogy a két falunak feltétlen birtokosai a Bilkeiek lettek („igaz tulajdonául” 185.). Petrovay a másik túlzásba esik, mikor erre is hivatkozva úgy állítja be a kenézeteket, mint a földesúr szolgálait (Századok 1911. 625.). Az ő felfogására hatott az általa felfedezett XVII. sz.-i verhovinai kenézi kondíció, amely valóban alig különböztette a Lipcseyek akkori (!) kenézetét a falusi bírótól (v. ö. Turul XII. 112.). Mintha a kenézség nem ment volna át e két és fél évszázad alatt döntő átalakuláson! Az oklevélből egyáltalán nem derül ki, hogy a Bilkeiek ezután az Urmezeieknek adóztak volna, vagy hogy azok zászlaja alatt harcoltak volna, mint Petrovay képzelte (Századok i. h.). 1894-ben még nem vallotta a szerző ezt a különös elméletet (Turul XII. 19.).

⁵⁰ Mih. 183—4. Ez szeptemberben történt. A Mihályinál kiadott országbírói rendelet novemberben kelt, de maga az ítélet megelőzte a birtokbaiktatást.

⁵¹ 1415. Mih. 201—3. L. o. lt. Stat. E. 14. és V. 233.

⁵² Az 1412. évi döntésről szóló oklevelet átírták (1417. Mih. 210.).

⁵³ Mih. 336—7. L. o. lt. 59.

⁵⁴ V. ö. Petrovay három cikkét a három családról (Turul XII.).

A családfák nem teljesek.

A Bilkei rokonságból lipcsei lakóhelyéről Lipcseinek nevezett család s a nemzetség egyik tagjának nevét családnévül használó bilkei Gorzók lesznek több falu Földesurai a nemzetség régi nevét őrző, velük további állandó összeköttetésben lévő Bilkeieken kívül. A Bilkei nemzetség telepítette meg 1400 körül a kenézség területén Keselyűmezőt. Ezt a huszti plébános kérte és kapta Hunyadi Jánostól 1450-ben adományban maga és testvérei számára.⁵⁵ Mikor azonban a Bilkeiek bebizonyították, hogy Keselyűmező az ő egykori kenézségük területén áll, V. László király megsemmisíti a huszti pap és rokonai javára tett adományt és a Bilkeiek visszaiktatását rendeli el.⁵⁶ Ilyen kormányzói adományt megsemmisítő ereje volt már akkor az egykori lipcsei kenézségre való hivatkozásnak! Bár a felmutatott oklevél csak azt igazolta, hogy a lipcsei és herincsei kenézség volt a Bilkeieké, amelyről a huszti várhoz bizonyos adózással és szolgálattal tartoztak, a király mégis teljesen tekintette birtokjogukat.⁵⁷

Lipcse földesurainak, az egy tőről szakadt Bilkei, Lipcsei és Bilkei Gorzók s az Urmezei családoknak birtoka a huszti és izai határtól egész a Kárpátok lakatlan gerincéig nyúlt. Ők telepítették az addig kihasználatlan vidékre — talán még a XIV. század második felében (ez esetben a Bilkei ősök) — Herincse mellé Bereznát és messze északon Ökörmezőt.⁵⁸ A következő század elején új falukat alapítanak Ökörmező környékén: Ripinyét, Kelecsényt és Vízközt.⁵⁹ Ezzel megvetik a később üzletszerűen sűrűn telepített Verhovina alapjait. Más birtokosok is szereznek részeket északon vétel útján, így a birtokszerzésben előljáró Dolhaiak, akik Bolond Péter és osztályos rokonai részét vásárolják meg mind a négy faluban.⁶⁰ A két telepítő familia, a Bilkei és az Urmezei egy újabb perének, melyet az új falukért folytattak, 1469-ben egyesség vetett véget, amellyel Lipcsét, Herincset, Bereznát, Ökörmezőt, Ripinyét, Kelecsényt és Vízközt maguk közt mindkét fél megnyugvására egyenlő részre osztották.⁶¹

Érdekes módon indult el egy bereznai család karrierje.

⁵⁵ Mih. 344—5. L. o. lt. Stat. H. 108.

⁵⁶ Mih. 399—401.

⁵⁷ Az oklevél a felmutatott 1409. és 1412. évi oklevelek alapján kenézséget mond, de valójában már nemesi birtokosként kezeli őket.

⁵⁸ Mindkettőbe 1415-ben iktatják az Urmezeieket (Mih. 113. L. o. lt. E. 14. és V. 233.) A jelek inkább a Bilkeiek telepítésének mutatják őket.

⁵⁹ Egyszerre tűnnek fel 1457-ben, mikor a Bilkeiek és Urmezeiek pereskednek érte. A Bilkeiek kezében vannak. Mih. 401—2.

⁶⁰ A négy falu fele birtokáért 400 frtot adnak a Dolhaiak. Mih. 479—80. L. o. lt. 40.

⁶¹ Mih. 486—7. Tört. Tár 1909. 367. Múz. törzsa. 33.

Bilkei András egy általa meggyilkolt nemes ember vérdíjával tartozott Bereznai Thegze Sándornak és Pálnak. Elegendő pénze nem lévén, ötven budai márkáért, a megölt nemes vér díjáért, és még ráadásul ötvennégy aranyforintért eladta bereznai két jobbágytelkét és egy malomhelyet a két Thegzének 1475-ben. Ezekről korábban sohasem hallottunk, az oklevél nem mondja nemiesnek őket, viszont egyszerű jobbágyok sem igen lehettek, ha egy nemes után vérdíj járt nekik. Semmi nyoma annak, hogy Bereznán lett volna birtokrészük, viszont onnan nevezték őket, tehát nyilván ott is laktak. A két jobbágytelek birtokában a Thegzék ettől kezdve gyakran szerepelnek, s bár nemesnek először csak 1542-ben mondják, a nyolcvanas évektől kezdve nagyon gyakran jelölik ki királyi emberré őket.⁶² Hamarosan más faluban is lesz birtokuk s 1484-ben megveszik Urmezei János és Bilkei András, János és György bereznai birtokrészét. A XVI. század elején még szerepelnek Bilkeiek és a huszti magyar Nagyvatiak Berezna birtokosai közt, de 1542-ben már az egész Falu a Thegzéké, négy „jobagionatus” nemes kezén.⁶³

Lipcsétől északra a Lipcse patak felsőfolyásánál fekvő Lipcsepolyána éppen a két fő-terjeszkedő máramarosi birtokos nemzetség: a Dolhai és a Bilkei-Lipcsei uradalmainak központja közé esik. A XV. század közepén történt telepítésében mindkettőnek lehetett része. 1463-ban Dolhai Ambrust iktatják s 1600-ban mind a Dolhaiaknak, mind a Lipcseieknek van részük benne.⁶⁴ A Lipcse és Iza határának érintkezővonalára települt Keselyűmezőről már szóltunk. Itt annyit jegyzünk meg meg, hogy neve és Huszthoz való közelsége azt sejteti, hogy első telepes rétegében számottevő magyar hányad is volt. Látuk, hogy a huszti plébános rokonságától a régi kenézek utódainak, a Bilkeieknek kezére került 1457-ben. A következő század közepére eltűnnek a Bilkeiek és kizárólag huszti és ugocsai nemesek birtoka. Addigra azonban már teljesen rutén.⁶⁵

A Keselyűmezőnéi északabbi Nagyág völgyi faluk nem-

⁶² Mih. 524—5. Petrovay szerint Bilkei András ártatlan a gyilkosságban s az áldozat Bilkei Mihály. Ezt az oklevelet és a Thegzék vérdíjkövetelését nem ismeri (Turul XII. 16). 1482. L. o. lt. Metal. M. 6. 1483. u. o. Stat. K. 101. és T. 121.

⁶³ 1485-ben Horincsen adnak el (Mih. 566—7.) Bereznai vásárlásukra L. o. lt. Stat. T. 60. és 1492. Mih. 602—3. 1508. L. o. lt. 15. 1534. u. o. Stat. N. 64. Dica.

⁶⁴ Mih. 455—8. L. o. lt. Prot. IV. 109. Irányi Tel. 241. Teleki I. XX. II. 35. Dica.

⁶⁵ 1523-ban két ismert jobbágy-, illetve zsellérneve: Georgius Weres és Mathias Fodor. L. o. lt. 9. 1450. Mih. 344—5. 1457. u. o. 399—401. L. o. lt. Stat. H. 20. v. 8. Turul XII. 19. 1502. L. o. lt. Stat. B. 30. 1509. L. o. lt. 49. és Prot. p. 169. 1514. u. o. Stat. L. 21. 1521. L. o. lt. 9. Dica.

zetisége nem lehet vitás. A lipcsei és herincsei kenézek részére kiadott 1350. évi oklevél óta megindult telepítési akció ruténnel ültette meg a folyó partján lévő falukat. A XVII. századra már a két legdélibb falu: Keselyúmező és Iza elruténeseése is befejeződött.⁶⁶

4. A legnyugatibb folyónak, a Borsovának völgye forrásától kezdve Zadnyáig ma Máramaroshoz, tartozik, de a középkor legnagyobb részében Bereghez számították. Csak a XV. század közepén csatolta át V. László a Dolhaiak kérésére Máramarosba. Az egész Zadnyáig terjedő völgy ugyanis a Dolhaicsalád birtokában volt s ők azzal indokolták kérésüket, hogy a többi birtokuk — a Visó és Iza vidék — ebben a megyében fekszik.⁶⁷ Ha azonban bírói ítélet folytán más földesúr kapja a Dolhaicitól elkobzott némelyik borsovamenti falut, melyeket azonban ténylegesen mindig a Dolhaiak birtokolnak akkor még a későbbi években is Bereghez számítják.⁶⁸ Az újkorban már véglegesen Máramaros közigazgatása alatt álló borsovavölgyi faluk a következők: Zadnya, Dolha, Bronyka, Kusnica, Kerecke, Bereznik és Ravaszmező.

Zadnya alatt ér ki a Borsova a síkságra s Ugocsa megye északi részét nyugati irányban átszelve ismét Bereg területére ér. A részben sík, részben dombos ugocsai szakaszon az 1320-as és 1350-es évek közt helyezkedett el az első hullámmal érkezett ruténség Komját, Csongova, Sárád, Rákóc, Misztice, Lukova falukban.⁶⁹ A Borsova északi, beregi partján elhelyezkedő Bilke vajda családjának lehetett része több borsovamenti falu: Dolha, Kerecke és Kusnica megtelepítésében, annál is inkább, mert a környék ruténjai az ő vezetésük alatt állottak Lipcsén, Herincsen és Bilkén.⁷⁰ Az elsorolt három borsovavölgyi falu látszik a legrégebbinek.⁷¹ Kerecke és Kusnica már mint kialakult helységek jutnak az ungi „vlachok” vajdájának, Láz-i Szaniszlónak három fia, János, István és Sándor, a Dolhai ősök birtokába kenézi feltételekkel. A harmadik, Dolha, Hosszúmező néven, már apjuknak, Láz-i Szaniszlónak birtoka, talán szintén csak kenézségben. Mindhárom falu a munkácsi váruradalomhoz tartozott, a kenézek oda adóztak és a munkácsi várnagy vezette őket hadba.⁷² Valószínűleg apjuk halála után köl-

⁶⁶ V. ö. Adattár.

⁶⁷ 1454. Mih. 372—3. Teleki I. XX. II. 22. V. ö. 66. és köv. 1.

⁶⁸ 1465. Mih. 470—1. 1468. Iványi Tel. 262. Teleki I. XX, II. 47. Tört. Tár 1909. 508.

⁶⁹ Szabó 95. és köv.

⁷⁰ V. ö. 83. 1. Bilke 1339-ben már az övék (Docum. 81—3.).

⁷¹ Mindháromat 1383-ban említik először, a többit csak a következő században.

⁷² Dolhát első említésétől kezdve 1405-ig összesen 9 oklevél nevezi Hosszúmezőnek. (1383. Teleki okl. I. 208. L. o. lt. Metal. M. 9. és 5. V. ö.

tözött át a három testvér Dolhára s ettől kezdve Hosszúmezeinek, illetve Dolhainak nevezik őket. 1383-ban Mária királynő megerősítette őket Kerecke és Kusnica kenézségében, azzal a feltétellel, hogy a juhötvened felét be kell szolgáltatniuk a királynőnek, úgy mint azt még Erzsébet királyné, Károly Róbert özvegye megállapította.⁷³ Még ugyanabban az évben megtiltja Mária királynő, hogy a bilkei és dolhai vajdafiak „oláh” népei és jobbágysai felett az ország előkelői, vagy a beregmegyei bírák, polgárok és hospesek ítélkezzenek, kivéve a rablás és egyéb nyilvános gonosztett eseteit.⁷⁴ 1389-ben, amidőn megosztoznak valamennyi birtokukon Szaniszló fiai: az ungi Lázon kívül itt csak három falujuk volt. Tehát Bronyka, Bereznik és Ravaszmező még nem állt, Zadnya is aligha. Az oklevél birtokot mond Kerecke és Kusnica esetében is, bár azok kétségtelenül csak kenézségek voltak, még 1419-ben is.⁷⁵ Lehet, hogy Bolha, a lakóhelyük, már igazi birtokuk volt, dolhai kenézségről ugyanis az oklevelekben sohasem esik említés.

Ebben az időben, 1411-ben szerzik óriási Visó- Iza-vidéki uradalmukat a Dolhaiak. Láttuk, hogy egyes ágak később ott telepedtek meg s őseivé lettek a Leordinai, Ruszkovai és Petrovai családoknak.⁷⁶ A főág továbbra is Dolhán lakott s hamarosan terjeszkedni kezdett a Borsova völgyben, de azon kívül is.

1395-ben politikai menekülteként Magyarországra kerültek Koriatovics Tódor és testvére, Vaszil podoliai hercegek. Zsigmondtól Tódor megkapta ideiglenes adományul az azelőtt Mária királyné birtokában volt munkácsi uradalmat, amely a királynénak éppen abban az évben bekövetkezett halálakor elárvult. A vár és az uradalom, valamint a „máramarosi jövedelmek” s talán Máramaros főispánsága is Tódoréi voltak körül-

Docum. 308—9. és 312. Mih. 78. Gorzó 12. 1389. Mih. 94—5. 1394. Mih. 112. 1398. U. o. 119, 120. 1404. U. o. 124. Teleki I. XX. I. 15. 1405. U. o. 20. 1405 után az azonos jelentésű, de szláv formájú Dolha név használatos. (V. ö. Turul XI. 75.) 1383-ban még többnyire magyar határnevekkel találkozunk Dolhán: Kakukhavasa, Közberc, Sebespatak, Bérc, Barlag (azaz Barlang). Csak Dobouch hegy és Synokafő „locus” nyelvi eredete nem magyar. (1383. Docum. 308—9.) A Dolhay család történetét feldolgozó Petrovay szerint Szaniszló vajda és Karácsony beregi vajda testvérek s mindkettőn Tatamér fiai lettek volna (Századok, 1911. 618.) Ez igazolhatatlan, de tekintve, hogy a Bilkeiek nem tiltakoztak az ő birtoklásuk ellen, rokonságuk lehetséges. Láz Ungvár közelében fekszik. (V. ö. Csánki Tört. Fdr. I. 394.) Petrovay 1893-ban tévesen beregi vajdának mondta Szaniszlót (Turul i. h.), de 1911-ben már helyesen unginak (Századok i. h.).

⁷³ Mih. 77. L. o. lt. Stat. V. 237. prot. XXI. 394.

⁷⁴ Mih. 78. Gorzó 12.

⁷⁵ Mih. 94—5. Teleki I. XX. I. 7. és 8. 1419. Mih. 247—8. L. o. lt. 3.

⁷⁶ Lásd 87. 1. és Turul XI. 76. és 126.

belül tíz évig. Halála után családja eltűnt Máramarosból s a munkácsi uradalom is visszakerült a király kezére.⁷⁷ Ez alatt a néhány év alatt az említett Dolhai János fia Szaniszló Koriatovics Vaszil szolgálatában állt. A herceg hűséges familiárisának ajándékozta a beregmegyei Sarkad falut, amelyet a munkácsi uradalommal Zsigmond adott néhány évvel korábban Tódornak.⁷⁸ Szaniszló testvérei, János, Péter, György és Bogdán is részesültek a podoliai herceg — ez testvérével Magyarországon is használta hercegi címét, de egyébként egyszerű adománybirtokos volt — sarkadi adományában s valószínű, hogy ily módon váltak nemesekké. Ismételjük, lehetséges, hogy Dolha nem kenézi, hanem valóságos birtokuk már évek óta, de Sarkadról biztosan tudjuk birtoklásuk feltétlen voltát. Ha a nemessé válásuk valóban így történt, akkor a Hunyadban birtokos Kendeffy-család kenézből éppen ezekben az években nemessé lett őseinek felemelkedése mellé állítható. Azok is egy nem kenézi feltételű falu megszerzése által lettek igazi nemesek.⁷⁹ Lehetséges, hogy a Dolhaiaknak Sarkad fejében le kellett mondaniuk Kerecke és Kusnica kenézségéről. A sarkadi adományban részesülők unokatestvére Sándor fia Miklós ugyanis 1419-ben arról panaszkodik, hogy néhai Koriatovics Tódor jogtalanul elvette tőle a két falu kenézségét s mindmáig nem adta vissza.⁸⁰ Hasztalan volt panasz, legalább is nem tudunk arról, hogy visszakapta volna kenézi faluit. Ellenben a másik ágból származó Dolhai Ambrus, a Sarkadon megtelepülő s magát

⁷⁷ Meglehetősen elterjedt az a százesztendőre visszanyúló felfogás, hogy a podoliai hercegek önálló fejedelemségként kapták Munkácsot s hogy a beregi és máramarosi ruténeket — mintegy 40.000 embert — ők hozták volna magukkal. Ennek semmi történeti alapja nincs. Egy oklevél, amelyet 1910-ig a magyar irodalom általában hitelesnek fogadott el, „Isten kegyelméből munkácsi hercegnek” mondta Tódort. Ennek alapján terjedt el a munkácsi hercegségről szóló legenda. Mihályi és Petrovay is így hitték (Mih. 120. elhiszi az 1360. évi Munkács közelében lévő monostor-alapításról szóló mesét. Petrovay Turul XI. 123.) Az 1360-ra keltezett oklevélről Hodinka mutatta ki végérvényesen, hogy a XV. sz.-ban készült hamisítás (i. m. 172. és 174.) s ugyancsak ő hangoztatta, hogy a rutének nagy tömegének megtelepítésében nincs részük Koriát fiainak (u. o. 74.). A munkácsi uradalom megszerzésének évét ő állapította meg 1395-ben (u. o. 144.). Annyira nem tekintette Zsigmond véglegesnek a munkácsi adományt, hogy 1419-ben a már elhalálozott Tódort Podolia hercegének és „gubernator castri nostri Munkács”-nak nevezi (u. o. 151.). A Koriatovicsokról szóló téves elméletet utoljára 1900-ban foglalta össze egy hirdetője Zsatkovics K. (A Koriatovicsok. Századok, 1900. 509. és köv.)

⁷⁸ Mih. 119—20. V. ö. Turul, XI. 124.

⁷⁹ V. ö. Mályusz, Századok, 1939. 413.

⁸⁰ Mih. 247—8. L. o. lt. 3.

ettől kezdve Sarkadinak is nevező Dolhai Szaniszló fia, 1446-ban Hunyadi Jánostól, Munkács akkori földesurától megkapta a két falut, minden kenézi kikötés nélkül, véglegesen elválasztván azokat a munkácsi vártól.⁸¹ A korábbi években Ambrus apjának és nagybátyjainak a máramarosi Borsova-szakaszon csak Dolhán és a századforduló körül megültetett Zadnyán volt birtoka, többi jószáguk a Visó—Iza vidékre és Beregre esett (ez utóbbi megyében Sarkad, Makarja, Borsova, Románpataka és Négyforrás).⁸² Ambrust és testvérét Mihályt 1451-ben iktatták a Hunyadi Jánostól kapott Kerecke és Kusnica birtokába, le kellett azonban cserébe mondaniuk a munkácsi uradalom javára a beregi Sarkadról és Makarjáról.⁸³

Tíz év múlva arra ad Mátyás engedélyt kedvelt hívének, Ambrusnak, hogy Dolhán kastélyt, „domum lapideam” építsen magának.⁸⁴ Rövid időre rá egy osztályos atyafiának, Szarvaszói Gerhes Osztasnak Tiszába fojtása miatt kegyvesztes lett s a király anyjának, a Hunyadi munkácsi uradalmát örökölt Szilágyi Erzsébetnek adta Ambrus minden birtokát.⁸⁵ Az anya királynét nem sikerült beiktatni, háromszor akadályozta meg Ambrus. Végül is Mátyás megbocsájtott neki s megerősítette birtokaiban.⁸⁶ Ezekben a bonyodalmakban találkozunk először a Dolhaiak telepítómunkájaként a Borsova-völgyben keletkezett Ravaszmező és Bronyka nevével. Ravaszmezőt a XV. században mindvégig rutén néven Liszicának nevezik s a magyar Ravaszmező első ízben 1512-ben tűnik fel.⁸⁷ Bronyka a XIII. században szereplő Baranka várral minden valószínűség szerint azonos helyen keletkezett rutén település, 1454-ben azonban pusztta.⁸⁸ Hamarosan ismét lakottá lesz.⁸⁹ Még egy Dolha köze-

⁸¹ Iványi Tel. 202. Teleki I. XX. I. 51. Szaniszló Sarkadi nevére, 1402. Mih. 122.

⁸² Zadnya első említése 1409. Mih. 158—9. L. o. lt. 9. A többire 1411. L. o. lt. Stat. D. 81. 1417. Iványi Tel. 131. Teleki I. XX. I. 53. 1418, Iványi Tel. 132, 135, 140. Teleki I. XX. I. 54, 55. Mih. 222—4. L. o. lt. 24.

⁸³ Mih. 358—9. 360—1. 362. Teleki I. XX. I. 20. 21. és 29. L. o. lt. Stat. D. 255.

⁸⁴ Mih. 433—4. Teleki I. XX. II. 30. Az engedélyezett „kőház” helyett vár épült, ezt az 1471. évi országgyűlés leromboltatta. Corpus Juris I. 370.

⁸⁵ 1465. Mih. 470—1.

⁸⁶ 1465. Mih. 470—1. L. o. lt. Stat. R. 93. 1466. L. o. lt. Stat. E. 45. II. 1468. Iványi Tel. 262. Teleki I. XX. II. 47. Már 1467-ben védelmébe veszi Mátyás Ambrust (Mih. 480—1. Teleki I. XX. II. 43, 44, 45.) 1469-ben megbocsát (Mih. 493—4.)

⁸⁷ 1465. Mih. 470.; 1512. L. o. lt. Prot. II. 192.

⁸⁸ Még 1341-ben is hallunk egy „via Barankautha” ról, Docum. 92. V. ö. Turul, XI. 75. Mih. 372. „predium Boronica”.

⁸⁹ Teleki I. XX. II. 37. B.

leben fekvő faluról hallunk egy alkalommal: Jablincáról 1460-ban. Bereznik Kerecke fölött keletkezett, alighanem a XVII. században. Nagyságban és jelentőségben elmarad az eddig tárgyalt s a mai napot megért faluk mögött.⁹⁰ A Dolhaiak újkori telepítő munkájának eredménye még a Dolha melletti Szvinika völgyébe szállított Szvinika⁹¹ és Bronykától északra egy kis patak völgyben Szuchapataka. Bizonyára ezt emlegeti Szukna patak mellett telepített falujaként Dolhai Pál 1649-ben: „szabadságot adván nyavalyás embereknek bizonyos ideig, hogy az meg nevezett Szukna nevű pataknak földjét meg is szálhassák és házokat s azokhoz való épületeket meg építhessék”.⁹²

A Borsova vidék jobbágy lakossága rutén. Hunyadi János 1446. évi levele kifejezetten „possessiones Ruthenicales”-nak mondja Kereckét és Kusnicát. Ellenben magyarok voltak a nemesek; a Dolhaiak már a XV. század elején katolikus hitre térésükkor. Míg a Visó-vidéken megtelepedett ágaik románok maradtak, a rutén részeket lakók nem ruténná, hanem magyarrá lettek körülbelül kenézből nemessé válásukkal egyidőben. Főleg a házasságkötéseikben keresendő a magyarázat. Mivel velük egyenrangú román család ezen a vidéken nem akadt, főleg szomszéd megyebeli magyar nemes leányokat vettek feleségül, leányaikat pedig magyar nemesekhez adták.⁹³ Hasonlóképp magyarok voltak dolhai tisztartóik, familiárisaik, akikből — a nemes család reformátussá létele után — önálló egyházközség tellett.⁹⁴

A dolhai uradalom a XVII. század végén apránként Teleki Mihály erdélyi kancellár és máramarosi főispán birtokává lett, s a Dolhaiak kihaltával a Telekiké lett maga Dolha is.⁹⁵

5. Mielőtt rátérnénk a Verhovina újkori településeire, előbb vissza kell pillantanunk a néhány középkorira, amelyek köré csoportosultak a XVI—XVII. századiak. A Nagyág mentén terjeszkedő Bilkei, Gorzó és Lipcsei család még 1450 előtt ültette meg a Nagyág felsőfolyásánál Ökörmezőt, Ripinyét, Kelecsényt és Vízközt.⁹⁶ Leginkább Lipcsén megtelepedett ága

⁹⁰ 1680. Teleki I. XX. VI. 48. és 53. 1509-ben is találkozunk egy Bereznikkel (L. o. lt. Bercs. XIV. 33.), de ez birtokosai miatt nem lehet azonos ezzel (Gulácsiak és csebi Pogányok az urai.)

⁹¹ 1680. u. o.

⁹² 1649. Teleki I. XX. V. 39. 1680-ban Szuhapataka néven u. o. VI. 18. 53.

⁹³ A katolizálásra v. ö. Turul XI. 131. A magyar nemesekkel való keveredésre jellemzőek a XV. sz.-i házastársaik családnevei: Agóczi, Ártándi, Atyai, Eszenyi Csapy, Félszájú, Helmeczi, Henczidai, Kemecei, Koroly, Nagy, Ugrai Mezőgyáni. (Turul, XI. 78—9.)

⁹⁴ Református ekleziájára Fényes 193.

⁹⁵ Turul, XI. 175—6. Nagy Iván. XI. 82. és köv. l.

⁹⁶ Lásd 85. l.

— a Lipcsei család — birtokolta a Nagyág felső folyását, amely egy viszonylag tágas és lapos medencében szedi össze számos patak vizét. A térszíni viszonyainál fogva földművelésre, ha nem is jó, de azt mégis lehetővé tevő vidék egy alacsony, keresztbe húzódó hegysoron át Beregben folytatódik s mindkét megyében Verhovina néven feltűnően sok, népes falut foglal magába. A beregi Verhovina benépesülése szintén a XV. század elején vett nagyobb lendületet; Ökörmező (ma Volóc) és Verecke, legnagyobb települései 1430-ban már fennálltak.⁹⁷ De a Verhovina faluinak túlnyomó többsége mind Beregben, mind Máramarosban csak a XVI—XVII. században telepedett Galíciából. Benépesítését a hajdani gyepvonaltól, majd később a kialakult megye szívéből való távolságon, sőt hegyek általi elzártságon kívül még az is késleltette, hogy főleg fenyőerdő borítja a hegyeket, amely erdőfajta pedig a pásztornak semmi értéket nem jelent.⁹⁸ Havasi legelőket találtak délebbre is bőven. Viszont éppen a Bereghez való közelsége, a túlnépesedett galíciai falukkal való föld- és néprajzi érintkezése okozta, hogy 1600 körül olyan nagy tömeget tudott befogadni, míg a Tisza, Tarac és Talabor forrásvidéke még ma is jobbára lakatlan.

Az említett négy, még középkorban alakult verhovinai Bilkei-Lipcsei falut követte az 1530 körül telepített Vucskómező s a Ripinye közelében a Ricska patak mellé szállított Ricske, amelyet 1600-ban „noviter condescensa possessio”-nak mondanak.⁹⁹ A Holyatin patak mellé szállított Holyatin nevű két falu telepítése a XVI. század második felében történt; 1599-ben már fennálltak, sőt vétel útján mindkettő a Dolhaiéké volt már.¹⁰⁰ A Kelecsény mellett folyó Sztudina, vagyis Hidegpatak mellé az 1590-es években szállították Iszka és Hidegpatak lakóit, mindkettőt az 1600. évi dikális összeírás említi először mint új települést, valószínűleg zálogban, Kornis Gáspár örökösének

⁹⁷ Csánki: Tört. Fdr. I. 418. 420. Verecke már 1263-ban feltűnik mint terra (Hodinka 65. 72.).

⁹⁸ A Verhovinát Máramaros belsejétől a Borsovahavas, Kukhavas és Krasznahavas 1000 méter fölé nyúló vonala választja el, míg Galícia felé helyenként ennél lényegesen alacsonyabb hegység alkotja határát. A fenyvesekre v. ö. Mappa Maram.

⁹⁹ Vucskómezőért 1548-ban a Lipcsei család tagjai pereskednek egymással. L. o. It. 67. F. 2. és 1549. U. o. 6. F. 7. Bicske A. 2684. dca.

¹⁰⁰ Felsőholyatint a XVII. sz. közepétől Újholyatinnak is nevezik (1649. Teleki I. XX. V. 41.) 1599. L. o. It. Prot. XLV. 94. Petrovay szerint Kornis György feleségének Sztójka Klárának hozománya (Turul XI. 169. Forrását nem nevezi meg). Az idézett oklevél György „hona emptitia”-jának mondja. Holyatin jelentése: Kopár (Pesty).

kezén.¹⁰¹ A század huszas éveiben mindkettő a Bilkei-Lipcei rokonságé.¹⁰²

Lipcei András és fia, Gergely, különösen sok verhovinai falu alapját vetették meg 1600 körül. András szállította a lengyel határon lévő Lengyelszállási, szlávosan Lyahovecet, továbbá az Iza patak mellé Priszlop, Iza, Turonpataka, Zavnika (vagy Zavicska) helységeket. Lipcei Gergely 1635-ben kelt végrendeletében a következőképpen beszéli el telepítéseinek történetét: „Izapatakát, amely másképp Rapolloszállásának is hívattatik, mely Izapatakáért ugyanazon Rapolloknak munkájokért és irtásokért adtam 400 magyar forintot, mely Izapatakot telekekre osztván sok industriámmal és fáradsággal idegen nemzetből szállítottam meg és telepítettem meg emberekkel ugyan Szuhai Anna feleségemmel együtt. Ismét az Izavizen és az Izavize mellett lévő Priszlop, Iza, Turonpataka, és Zavnika nevű új falucskákat is, amelyekben az szegény atyám is Lipcsey András kezdett volt szállítani vagy hat embert, de azok még az én üdöm előtt mind el halván, ismét azon falucskák és helyek kezdtek pusztulni, hanem én ujonnan az meg irt feleségemmel együtt sok fáradságunkkal, sőt némely részét feleségem jószágából és oda föl való szőlőinek boraiból származott pénzén is szállítottam és telepítettem meg idegen nemzettel”.¹⁰³

Lengyelszállás már 1614-ben nagy és értékes falu,¹⁰⁴ ma is lakják. Turonpataka neve ingadozások után végül is Toronyában állapodott meg. Lipcei Gergely fiának, Zsigmondnak rendelkezését ismerjük, amely adózásáról intézkedik 1642-ben: „Turum patakában az fenyves közé beszállította és húsz lánokat (telek) mért nekik, húsz esztendeig való szabadságot adván nekik, (t. i. apja, Gergely), melynek még tíz esztendeje nem telt el, mely eltelvén, mindenik lántúl lészen az adajok külön-külön fl 6 és egy-egy nest (nyest)”.¹⁰⁵ Priszlop ma is meglévő faluban 1642-ben 5 „család” és 12 „szabadságban lévő” volt Lipcei Zsigmond szerint, 1671-ben pedig 16 házzal rendelkezett Lipcei István benne.¹⁰⁶ Rapolloszállása e néven utoljára 1655-

¹⁰¹ Id. Dica.

¹⁰² Hidegpatak 1623. L. o. lt. Prot. LXII. 81. Iszka 1629. L. o. lt. 71.

¹⁰³ Máram. vm. Petrovay más. V. ö. Turul XII. 110. és leszármazás 168. Iza patak nem tévesztendő össze a Tiszába ömlő Iza folyóval.

¹⁰⁴ Lipcei András tiltakozott az „ad magnam quantitatem et multum numerum colonorum” kiterjesztett falu birtokából történt kihagyása miatt. L. o. lt. Prot. LVI. 55. és 57. és u. o. Lib. XVII. 134. Lipcei András fáradságos telepítómunkáját megemlíti az 1653. Lyc. is.

¹⁰⁵ Fényes. Lipcsey Zsigmond rendelkezése kiadva „Lipcsey Zsigmond orosz telepesei Máramarosban” címen a Magy. Gazd. tört. Szemle I. évf. 331. és köv. (közli Kőszeghy S.)

¹⁰⁶ Teleki I. XX. VI. 1.

ben szerepel, aztán elpusztul, vagy más nével él tovább.¹⁰⁷ Eredetileg a Lipcsei-rokonsághoz tartozó Bejcziek birtokolták, de mikor Lipcsei Gergely megvette tőlük, „azt a Rapoloviczot el űzte onnan és maga örökös lyahoveci jobbágyát szállította helyébe kenézségbe.” A kenéz itt örökös falusi bíróságot jelent. Szinte egybeépült vele Iza, melyet egyszer Feketeizának neveznek; ma ismeretlen.¹⁰⁸ Zavnika, máskor Zavolyka, vagy Zavicska, e néven ma az Iza (Priszlop) patak mellékvizénél a lengyel határon áll.¹⁰⁹ Rekitát 1609-ben említik először Bilkei Gergely leányának, bejczy Barez Ferenc feleségének kezén, aki azt férjére iratja.¹¹⁰

A Borsa havas keleti lejtőjére, Ravaszmező átnyúló határára telepítette a Dolhaiakkal közösen Bilkei Máté Tyuskát 1600 körül. Egy Pap nevű rutén jobbágyát „libertálta”, vagyis felmentette bizonyos jobbágyi szolgáltatások alól s letelepítette oda családotul. A falut az ott futó vízről nevezte Tyuskának.¹¹¹ 1614-ben nagy per támadt egy bizonyos egység miatt, amelyei. Lipcsei András kötött a Pap család tagjaival. Megállapodásuk értelmében a falu birtokának kétharmada a Lipcseiéké, egyharmada, pedig Pap Mihályé, Gergelyé és Jakabé. Ezt a szerződést mind a Lipcsei -család kihagyott tagjai, mind a telepítésben résztvett ravaszmezei földesúr, Dolhai Péter és családja megtámadta.¹¹² A per különösen a Dolhai és Lipcsei család közt soká húzódott. Még 1649-ben is tartottak tanúvallatást annak eldöntésére, hogy a falu a Lipcseiakat vagy a Dolhaiakat illeti-e meg?¹¹³ A Dolhaiak pártján tanúskodók egyike így beszélt el

¹⁰⁷U. o. V. 51. és 53. A Lipcseiék vételére Magy. Gazd. tört. Szemle i. h.

¹⁰⁸Magy. Gazd. tört. Szemle i. h. Feketeiza névre 1653. L. o. lt. 31.

¹⁰⁹Említik 1648 (Teleki I. XX. V. 35.), 1653 (L. o. lt. 31.) és 1671 (Lyc.) években Zavoyka néven. Lipcsei Zsigmondnál Zavicska (i. h.). A hagyomány szerint a lengyelországi Zavolyk községből telepítették, innen neve (Pesty).

¹¹⁰L. o. lt. Prot. LI. 82. v. ö. Turul XII. 110—111. Ma Rekettyének hívják.

¹¹¹L. o. lt. Prot. LVI. 53. elbeszélése szerint. Bilkei Máté beregi alispán volt (Turul XII. 79—80.), Petrovay Tyuskáról nem szól.

¹¹²L. o. lt. Prot. LVI. 56, 58. L. o. lt. Lib. XVII. 132.

¹¹³Teleki I. XX. V. 23. és 41. A Dolhaiak 1631-ben zálogba adták a tyuskai Papoknak, s ehhez a Lipcseiék szerint nem volt joguk. A Lipcsei és Pap család közt véres összetűzések történtek. A gyilkosságot megkísérlő Papok egy része elnyerte büntetését. A külföldre bujdosott Pap Ferenc hosszú idő múlva kegyelmet kapott Lipcsei György özvegyétől, de elvesztette nemességét (!), utódai nevében is le kellett mondania róla, s kenézként az özvegy hatalmába kellett magát adnia (Turul XII. 112.) egy idézetlen és általunk nem ismert 1652-ben kelt oklevél szerint. Papék nemességére Teleki I. XX. V. 55. A Bilkei familia nobilitálta őket.

Tyuska megszállásának történetét: „Pap Mihály az Pap Kozta apja hitta az apámat Tyuskára, hogy azt az patakot meghüllük az Dolhaiak számára, mert azt mondta, hogy igen jámbor urak s ő reá bízták, hogy oda falut szállíczon, de az apám nem ment, hanem ott Bukoviczan marada meg”.¹¹⁴ Egy 1655. évi ok levélkivonat Alsó- és Felsőtyuskáról beszél.¹¹⁵ Lehet, hogy a patak mellett hosszan elnyúló mai falu e két Tyuska egybeépüléséből keletkezett.

Ugyancsak XVII. századi Lipcsei-telepítés Sebespatak, vagy oroszul Bisztra (ma Felsőbisztra) a Nagyág mellett, Lopunya a Priszlop patak Nagyágba ömlésénél, Rosztoka a beregi határon és az Ökörmező közelében lévő Lozánszka (ma Cserjés), amelyek egyszerre tűnnek fel.¹¹⁶ A Kelecsény melletti Oblyászka, a meghatározhatatlan fekvésű Porkelec, a Borsova havas oldalára épült Bukovec s a beregi határon található Podovec és Filipec szintén e korbeli telepítések.¹¹⁷

Nem tudjuk, melyik mai települést nevezik Boricspolyánának. Csak annyi állapítható meg, hogy Kelecsény környékén feketett. Talán a mai Majdánkával azonos. Majdánka nevével ugyanis nem találkozunk emlékeinkben, noha ez a XIX. században már a Verhovina egyik legtekintélyesebb helysége.¹¹⁸ Viszont az 1715—20-as összeírás nem tud sem Majdánkáról, sem Boricspolyánáról. Végül a Berezna melletti Alsóbisztra, tehát a verhovinai sűrű települési faluktól délre eső falucskát említjük, amely 1668-ban tűnik fel herinceiek birtokában.¹¹⁹

Tehát az egész Verhovinát a Nagyág alsó folyása mentén birtokos Lipcseiek és kisebb részben az újonnan terjeszkedő Bilkeiek és a Borsova völgyi Dolhaiak népesítették be „idegen nemzettel”. Nagyszabású gazdasági vállalkozásaikkal az addig néptelennek mondható, négy-öt kis falut számláló verhovinai medencébe egy-két emberöltő alatt még vagy húsz falunyi rutént ültettek meg nagyrészt kívülről, Galíciából. Ezzel hatalmasan felduzzasztották a vidék lakosságát; különösen a már középkorban megtelepített faluk (Ökörmező, Ripinye) nőttek naggyá a beözönlő rutén tömeg megtelepítésével. Nagyságukra jellemző, hogy 1715-ben Ripinyén 86, Iszkán 82, Ökörmezőn 63 jobbágyfőt írtak össze, ugyanakkor, mikor Visken 138, Técsőn 125, Huszton 78 és Hosszúmezőn 66 családfőt, illetve önálló háztartást tartó személyt számoltak össze. Tehát Ripinye és Iszka

¹¹⁴ Teleki I. XX. V. 41.

¹¹⁵ Teleki I. XX. V. 54.

¹¹⁶ 1651. L. o. lt. Prot. LXXXIX. 64. és 66.

¹¹⁷ 1649. Teleki I. XX. V. 41. és L. o. lt. Stat. B. 115. 1653. L. o. lt. 31.

¹¹⁸ 1614. L. o. lt. Prot. LIV. 55. Kelecsénnyel említik utoljára 1638-ban. L. o. lt. Prot. LXXVII. 119. v. 5. Fényes.

¹¹⁹ Lyc.

lakossága a XVIII. század elején külön-külön is felülmúlta Hosszúmezőt, de még Husztot is. Nemcsak a táj képét alakították át a telepítések, hanem óriási rutén népi tartalékot helyeztek a máramarosi végekre. Ebből a tömegből könnyen váltak ki kisebb csoportok és költöztek át a Tisza jobbparti mellék folyóinak faluiba, melyek legtöbbszörben már találtak orosz jobbagyságot. Nem akarjuk ezzel azt mondani, hogy a Dolhai, Lipcsei és Bilkei család felelős a megye északi részének eloroszosításáért, mert a rutén beszivárgás e nélkül is szakadatlanul folyt volna és folyt is a XIV. század közepe óta a Kárpátok gerincén keresztül, de az tagadhatatlan, hogy gazdasági érdektől sugalmazott falualapításaik nagyban hozzájárultak a megye s következőképpen az egész északkeleti Magyarország népi arányának eltolódásához. Az új jövevényekkel gyarapodott kis rutén falucskák megnöttek s elindították népi hullámaikat a Tisza völgy magyar városai és részben még magyar falui felé, hogy a városok korábban egységes népi színekét megbontsák és a faluk hanyatló magyarságát végleg elmosás.